

VAJTAI ISTVÁN

Lírai költészetünk néhány időszerű kérdése*

(A lektori tapasztalatok tükrében)

Lírai költészetünk néhány időszerű kérdéséről szóló alábbi fejtegetéseimnek az a célja, hogy újra felvegyem — és tovább is szőjsem — A költészet varázsa c. tanulmányomban elejtett fonalat.** Az ott felvetett alapvető kérdést — az objektív valóság és a művészi (költői) szubjektivitás összefüggésének a kérdését — annyira sarkalatos problémának érzem, hogy említett tanulmányomban megkezdett bogozgatását tovább akarom folytatni. Nem annyira az öngizolás vágya vezet, mint inkább a probléma továbbra is csábító időszerűsége izgat. A költészet varázsa ből — részben terminológiai pontatlanságok, részben tényleges hibák miatt — azt lehetett kiérezni, hogy a tükrözendő valóság kárára és a tükröző művészi szubjektivitás javára akartam a kérdést eldönteni. Ezért vetették fel a bírálók ismételten is a szubjektív idealizmus vádját. Ezt a vádat akkor is súlyosnak éreztem, és ma sem tudok belenyugodni, mert fejtegetéseim alapgondolata éppen az volt, hogy még a legnagyobb költő sem tud a semmiből — absztrakt önmagából — teremteni, és »az alap, a valóság objektív ereje, szóval a kor ösztönző, sugalló ereje olyan mértékben jelentkezik, hogy a legszubjektívebb reagálásokat is mederben tudja tartani.« A tanulmányban talán túlsokszor emlegetett költői »izgalmakon« a művészi alkotás lélektani velejáróit értettem, egy megtermékenyülési folyamat végső szakaszának, a szülésnek kínjait. A legnagyobb művészi lángésznek, a legteremtőbb emberi agynak sem lehet véleménye — tükrörképe — a dolgokról, életünk valóságáról, ezektől a valóságos dolgoktól függetlenül. Sőt, a művészi formaadás kérdésére gondolva, azt is természetesnek kell találnunk, hogy végső fokon a művészi hogyan, a megjelenítés hogyanját is a dolgok valósága szabja meg. Akkori fejtegetéseim történeti részében, nagyon vázlatosan, de éppen azt akartam szemléltetni, hogy legnagyobb lírikusaink költészetének varázslata a tartalmi és formai jegyek csodálatos összhangjából adódik. A képi, nyelvi kifejezés erejében a tartalmasság ad hoc maximuma rejlik, vagyis a nyelvében (formájában) igazán »varázslatos« vers csak az eszmei mondanivalójában maximálisan elmélyített vers lehet.

* A szerkesztőség e tanulmányt vitaindítónak szánja.

** Tiszatáj, 1955. évi 1. sz. 37—42. 1.

Ez a varázslatoság természetesen nem születhet meg a költő legteljesebb emberi igénybevetttsége nélkül és a felszabadulás utáni líránkban — elismerem, megint vázlatosan és részletes indokolás nélkül — éppen ezt a nagy igénybevetttséget, a nagy lánggal lobogó szubjektivitást hiányoltam. Ennek a hiánynak a hánytorgatása természetesen rossz vért szülhetett, viszont a tény maga mégis csak tény maradt. De tárgyilagos mérlegeléssel nem is lehetett a dolgon csodálkozni, hiszen a szocialista rendhez való legbelső alkalmazkodás — valóságos átlényegülésként — nem következhetett be meghatározott időpontra. Természetesnek kell találnunk, hogy amennyire régebbi költőink nem tudtak átmenet nélkül leszokni »polgári« alkotás- és látásmódjukról, éppen úgy szocialista költőink is a valóság bűvöletében estek akaratlanul is a személytelen alkalmazkodás bűnébe, a sematizmusba. Két alkotásmódnak, két életértelmezésnek kellett itt — egymás mellett és egymás ellen is — a maga »osztályharcát« megvívnia és éppen ennek a mélyebb megvilágításával maradtam adós akkori problémafelvetéseimben. A sematizmus bizonyos mértékig gyermek-betegség volt, egy fejlődési fázis kezdeti jelensége, nem végleges és egyedülvaló formája a dolgokhoz való újfajta művészi hozzáigazodásnak. A polgári művészet a maga életértelmezésének teljes tartalmiságával együtt már elérkezett a formaadás legigényesebb, legartisztikusabb módjaihoz, a szocialista életértelmezésnek viszont még meg kellett küzdenie a teljes tartalmasságért és éppen azért formáló igényeit meglehetősen szűkre szabta. A polgári lírában izgalmas »egyéni« beszédet kaptunk, a szocialista lírában — állítólag — az objektív valóság előtt kicsívé, személytelenné törpült költői én sematikus dadogását. Ott én-istenítés, itt — állítólag — én-föladás!

A problémának mindenesetre a mélyére kell néznünk, hogy megérthessük: az én-istenítéssel a polgári művészet éppen úgy elherdálta a maga valóságkincseit, mint ahogy a szocialistának szándékolt én-feladás is valóságcsökkenetéshez, valóságleszállításhoz vezethet. A valóság és a valóságot tükröző én harmóniája a kettő teljesértékűségére épülhet csak: a harmónia akkor is felbomlik, ha a művészi én túl akar nőni a valóságon, de akkor is, ha a művészi én nem tud hozzá nőni a teljes tartalmú valósághoz.

Mennyiben akart a polgári én túlnőni a valóságon? Közismert dolog, hogy a polgári-individualista szemléletben a megismerendő valóságról a megismerő énrre tolódott át a hangsúly. A polgári társadalom művésze úgy hitte: azzal, hogy alakít és formál, valóságot teremt: valami egyszerűen, eddig soha nem voltat hív életre. Annak a tévedése ez, aki azt hiszi, hogy mert »erkölcsösen« cselekszik, megteremti az erkölcsiség törvényeit is. A kapitalista kor művésze — a kor legbelső társadalmi hajtóerőinek hatására — törvényhordozónak, törvényalkotónak érezte magát, és a teremtés tudatával, belső világának adottságai szerint gazdálkodott életével. A maga én-világa legerősebb sugallataként a szabad (törvényteljesítői) cselekvés gyönyörét kergette a legszenvedélyesebben, így akart a maga értelmezése szerinti legmélyebb valóságig eljutni. Mert ő is, minden szubjektív berzenkedésével, a valóságig, az emberi élet végső értelméig akart eljutni. A »megismerhetetlen« valóságot az önkifejezés formájában, tehát szubjektív elfogultsággal, de mégiscsak a világ kifejezés vágyával és hitével akarta tapasztalativá, objektívvé tenni. Kozmikus törvényeket tisztelt ő is, de persze csak önmagában, szubjektív megismerése határáig.

Bármennyi ismeretelméleti ellentmondás van is ebben az anarchikus, szubjektív valóságkergetésben, annyi bizonyos, hogy művészi szempontból nagyon termékeny konfliktusos állapotot jelentett. A polgárság társadalmi, világnézeti és művészi ellentmondásai pontosan jelzik, hogy a »törvényteremtő« én-állapot nem volt boldog és háboríthatatlan virágzás. Olyan törvényeket, olyan »valóságot« tisztelt magában, amellyel szükségszerűen szembe került az »önkiteljesítés« lehetőségein kívül maradtak valóságával. A polgárságnak a maga valóságával szét kellett zúzódnia egy mélyebb társadalmi valóság szikláján, de míg ide eljutott, a maga én-állapotát a művészi kifejezésnek legváltozatosabb formáiban, a legtartalmasabban, a legtanulságosabban tudta megmutatni. A polgári én — a polgári művészet legjobbainak tanúsága szerint — nem adta meg olcsón magát. A végső, nagy Törvény megsejtésével is halálig a maga énségének a törvényszerű voltát akarta igazolni: a sziklára, amelyen szétverte magát, a saját vérével írta fel a heroikus pesszimizmus gögős hitvallását: »Büszke vagyok arra, hogy a szikla keménységével a magam fejének keménységét szegezhetem szembe«.

A probléma feszegetését azzal folytathatjuk, hogy a világot önmagában tisztelő individualizmus tragikus pesszimizmusa felett a szocialista életérzés a heroikus optimizmust hirdeti meg. Természetesen nem valamilyen szónoki fordulat kedvéért, vagy prófétai indulatban, hanem a társadalmi valóság — a valóság — helyes felismerése alapján. A polgári én csak az önmaga valóságához viszonyulhatott — ahhoz, amittől tönkrement — a szocialista én viszont a megszabadító valósághoz méri magát. Az emberi én nagy személyi, erkölcsi értéke továbbra is fennáll: az ember alkalmas a törvényszerűségekre, nemcsak az elfogadás, hanem az alkotás értelmében is, de a törvényt, melyhez alkalmazkodik, nem ő szabja meg.

A világ objektivitása megszabadító, eligazító normája az emberi életnek, de ennek a normának a vállalása nem jelentheti a szubjektivitás feladását. A társadalmi valóság igazságainak szociális szándékú, elfogadó, szolgáló vállalása az egyéniségnek nagyobb erejét kívánja meg, mint amilyen az individualista önpusztítás volt. A norma (a törvény) tudatos vállalása »erény«, és csak az nem fog végzetet mondani, aki erényt tud mondani. A polgárság legmutatványosabb, leglázasabb én-kifejlesztése is — a dolgok legmélyén — passzivitás volt, az önmaga »végzetes« voltából kilépni nem tudók morális értelmű passzivitása. Ez a passzivitás azonban az objektív valóság szolgálatában is jelentkezhet és akkor ezerszer laposabb és színtelenebb, mint a polgári végzet-vállalás. A polgárság joggal mondhatta, hogy a saját világát. — egészen a pusztulásba hullásáig — ő maga teremtetete meg. A szocialista társadalom sem születhet meg csak passzív odaállásból. A valósághoz (törvényhez) kötöttség olyan szorítót jelent, mely nem tűr tétlenséget. Ilyen értelemben, a cselekvő emberre vonatkoztatva, tehát szubjektív értelemben, a törvény akkor van, ha rejtjük. A polgárság törvényszerűsítése pusztulást jelentett, a szocialista társadalomé a megmenekülést jelenti, de az emberi énnél még nagyobb — rendezettebb, koncentráltabb — igénybevettése árán.

Vajon milyen művészetnek kell kivirágzania a szocialista életforma »normateltetését« sürgető szorítójában? A polgári anarchiában, ebben az erővel megoldhatatlan konfliktusú életformában, a széthullással szinte növekvő arányban, a művészi (kifejező) nyugtalanság a legszélsőségesebb formákban jelentkezett,

viszont az elvileg elfogadó, szolgáló szocialista életérzés az önmagat feladó alkalmazkodásig juthat el, ami a művészi sematizmus legbiztosabb melegágya.

Ugy a sematizmussal sok baj volt, azt ma már senki sem tagadja, de a sematizmus — mint már mondtuk — csak gyermekbetegség volt, egy kezdeti állapot szinte elkerülhetetlen művészi nyavalyája, melyen — éppen a gyógyulás, az egészség kedvéért — kellett tülesnünk. Ha most újra szó esik róla, ez nem azt jelenti, hogy olcsó harcot akarunk vívni egy lényegében már legyőzött kísértettel. A probléma ma nem az, hogy az egyéniség-feladásból miért született csak sematizmus, hanem inkább az, melyek tehát a szocialista egyéniség művészi jelentkezési formái. A szocialista módon értelmezett valósághoz viszonyulás kérdésében az alapvető tévedés az individualizmusnak, mint általában polgári dolognak az értelmezésében rejlett. A polgári individualizmus egy adott kor jelensége, túl kellett jutnunk rajta, de nem azért, hogy az emberi ént mindenestül félredobjuk, mivel a polgárság alaposan kompromittálta. Azt lehetne mondani hogy az individualizmust lejáratni és megcsúfolni ugyan lehetett, de nem lehet feleslegessé tenni. A valósághoz való viszonyulás nem lehet elszemélytelenedés. A sematizmus lényegileg a személytelenség »művészete«. A valóságot úgy kell szolgálnom, hogy ne adjam fel tükröző, művészi énemnek sajátos színeit, jellegzetességeit. Sajátos dolog, de ha feláldozom egyéniségemet, a tükrözendő valóságot is megcsökkentem.

A szocialista társadalom művészenek alapvető kérdése tehát, hogyan szolgálja a valóságot egyéniségének megcsökkentése nélkül. Majdnem kétévi lektori működésem folyamán azt tapasztaltam, hogy éppen ebben a kérdésben, a szocialista értelmű valóság-elfogadás, illetve személyiség-kiteljesítés látzólagos antagonizmusában rejlik mai költészetünk sarkalatos nehézsége.

Az egyéniség feladása a legindokoltabbnak az ún. politikai költészetben látszott. A szocialista társadalmi rend kodifikálói és felelős örei — akarva, nem akarva — tanító elvhirdető, propagálóköltészetet kívántak. Ilyen értelemben a politikai költészet közvetlen feladatának az látszott, hogy a polgári magát-néző önzéssel szemben az új társadalmi rend emberének heroikus erkölcsösségét hirdesse meg. Az eszme győzelméért, vagy megvédéséért vívott harc ezt így is kívánja meg, de mikor a harcnak ezt a hősi formáját — a fejlődés szükségszerű fázisaként — a megvalósítás harca váltja fel, ki kell tűnnie, hogy a társadalmi valóság szolgálata sokkal többet jelent akár a legőszintébb szándékú, ódai szenvedélyességű és magasztosságú kijelentéseknél. Az eszme ösztönző ereje arra készlet, hogy mindent odaadjunk érte, ami jó csak telik emberségünkéből, nemcsak a harc mámorában, hanem még inkább az építés hosszúra nyúló, harci mámort koptató, felszívó nehézségeiben. Az új társadalmi rend nem kész valami, csak készülöben van; az ember teljes személyes odaadása árán válik csak konkrét valósággá. Az embernek valahogy nagynak kell lennie ahhoz hogy történelmet csinálhasson. A szocialista erkölcs ilyen értelemben nem az esetről-esetre megagított ember alkalmoszerű cselekvési formája, hanem a minden emberi cselekvést, szándékot, gondolatot felszívó egésznek, a végső kellnek a tudatos szolgálata.

Nem lelkesedésről és lelkesítésről van tehát szó, hanem perspektíva-adásról, riasztásról, olyan »izgalom« keltéséről, mely sehogysem engedi állandósulni a csak kapni — és győzelemben fürödni — akarók »terülj asztalkám« pszichózi-

sát. Éppen a perspektíva-hiány, tehát az értéktelen valóság-felmérés az alapvető hibája a sematikus politikai versek áradatának, melyek, gondolom, máshol is előtörttek a szerkesztőségek lektori asztalait, az utóbbi másfél évben is. Nem arról van szó, hogy költőink ne beszéljenek közös nagy politikai-társadalmi harcunk igazságairól hanem arról, hogy az ügyünk igazságába vetett hitnek egybe kell esnie személyes életünk és cselekvéseink igazságával, egész emberi — én-állapotbeli — érdekelttségével.

Politikai költészetünkben — de általában egész életünkben — a válságnak akkor kellett kitörnie, mikor kitűnt, hogy a harcoló és szolgáló embert nem volt elég megrakni erkölcsi intelmekkel és a politikai agitáció ódáival. Személyes bajait nem tudta harmóniába hozni a deklarált tételek igazságával, vagy azért, mert ezeket a tételeket még nem értette meg, vagy azért — és ez volt nagyobbik baj — mert a feladatok nagysága és a maga személyes kicsisége (meg nem kérdezettsege, folytonos ellenőrzöttsége) között túlságos nagy űrt kellett látnia. A politikai versek érdektelensége a személytelenségükben rejlik: igazságokat, tételeket hirdetnek meg, de arról szó sem esik, hogyan fog az ember a deklarált igazságok mázsányi súlya alatt egyáltalán meg is mozdulni. Politikai verseink írói sajátos epigonizmust műveltek: nem nagy költők, hanem nagy eszmék és igazságok epigonjaivá váltak, ezért vértelen és absztrakt az a dogmatikus »izgalom« is, amellyel úgy írnak nagy dolgokról, hogy csak »kicsi« emberekre gondolnak.

Nem lehetlen, hogy a lektor vizsgáló szeme elé került politikai verseket a kijelentő hang mellett általában a tökéletes személytelenség jellemezte, mintha a dolgok megtevése pusztán azon múlna, hogy — önbiztatásul és még inkább: mások biztatásul — ódai hangon beszélünk róluk. Hogy azonban az én-dolgok, a köznapidolgok mégiscsak moco rogtak az emberekben — talán éppen azért, mert nem tudták őket a »nagy politikába« bekapcsolni — annak jellemző bizonyítéka a nem politikai témájú versek túlnyomó nagy száma. Az áradatnyi tájversben és szerelmi költeményben, ha a legtöbbször szintén sematikus, azaz igazi személyes izgalom nélkül, vagy esetleg a polgári én-igenlés »uraságoktól levetett« formáiban, de mégiscsak kiütöközik egyéni dolgaikkal való vergődésük, az a konfliktusos állapot, mely az objektív valóságnak szubjektív »megszenvetéséből« következik. De elmondhatjuk ezt bizonyos politikai versek olyan szerzőiről is, akikről megérezni, hogy vad erővel tárnák fel énségük konfliktusos voltát, ha a deklarációs hang csábításával meg tudnának küzdeni. Ezek önmagukról is »nagyokat« mondanak, mert érzik a személyes teimagasodás szükségességét, érzik, hogy nagy igazságokról nem lehet a költő-bürokraták regisztráló okosságával beszélni. Értékük inkább erkölcsi, mint művészi: nem másokat biztatnak, hanem önmagukat, szólásokkal még, bizonyos szerepvállalással, de a személyes odaadás becsületes szándékával.

A politikai témájú verseknél, mint már említettem, jóval nagyobb azoknak a verseknek a száma, melyeknek témája jobban megengedi, hogy a költő »önmagáról« beszéljen. Persze, dogmatikus gondolkodással mindjárt felvetődhet a kérdés, mi különösebb objektív oka lehet ennek az önmagáról beszélésnek? Hiszen kétségtelen, hogy a szocialista társadalmi rend, a társadalmi kiegyensúlyozottság megteremtésével, az emberi élet belső harmóniájának az objektív feltételeit is megteremti és így az egyén elől elszívja a lázadásra, boldogtalankodásra való okot, mi baja lehet tehát önmagával? A tájversek íróinak a legna-

gyobb része nem is érez semmi hajlamot a boldogtalankodásra és végtére is, ezt igazán nem hányhatjuk szemükre. Mégsem tudunk azonban szabadulni attól az érzéstől, hogy itt a sematikus politikai lelkendezésnek egy másik változójáról van szó. A szocialista életérzés szerint birtokbavevői vagyunk a tájnak is, a gazda szemével gyönyörködhetünk benne. A táj is afféle »terüj asztalkám« és ez nem is lenne baj (sőt társadalmi vonatkozásban jól van, hogy így van), de ez a terüj asztalkám-szemlélet művészileg értéktelen idillek írogatására vezetett. Nem az a művészietlen bennük, hogy a költő — a politikai korszerűsítés céljából — nem mindig stílusos »objektumokkal« rakja meg a tájat, hanem a szintén tökéletesnek mondható személytelenség. A politikai vers »legszemélyesebb« vonása a lelkesedés, az efféle idilleké az ártatlan öröm. A költő örül, de nem tud örülni! Mennyiségi dolgot művel, minden fűszálnál újra és újra felújjong, de mert sok fűszál van, sokat kell lépnie, anélkül, hogy tovább jutna. A személytelen odatapadásból áradó ismételtetés lesz csak. Minden lépésnél újra csodálkozik, nem jobban, mint az első lépésnél, és mivel nem tudja kellő időben abbahagyni ezt a gyermekes lelkendezést, az első lépésnél eldalolt örömeinek hitelét is megrontja. Valóságellenes költészet ez, noha az ilyen idillek írói, szándékban legalább, a valóságot vallatják. De a valóságból afféle paradicsomi »senki-szigetét« csinálnak, elfogyaszthatatlan mennyiségű napfényvel, virágillattal és madárdallal. Az ilyen ingyen forrásokból fakadó, problémátlan boldogság azonban a társadalmon kívüli állapot boldogsága, tehát tünékeny illúzió.

Nem arról van szó, hogy az idillikus lelkendezés helyett a himnikus nagyotmondás hangjait akarjuk hallani; a tájlíra azonban mégsem arra való csak, hogy a költőnek alkalma legyen az »Óh, be szép!« ismételt elrebegésére. Ahogy a valósággal általában, a tájjal sem lehet problémátlanul töltekezni. Az idillek írója addig pepecsel, amíg elfolytatja, elszivároztatja a táj igazibb ösztönző erejét. Az igazi költő a táj lelkét beszéli ki: büszkévé, erőssé, bizakodóvá, hívóvé tud vele tenni — persze az ő dolga, hogy hogyan teszi.

Az altató, pepecselő, személytelen idillizmus »műfajába« tartoznak azok a népeleti idillek is, melyeknek szerzői Petőfi és Arany egyszerűségében keresnek igazolást a maguk késői egyszerűségére. Csakhogy a két nagy költő ezzel az egyszerűséggel forradalmi dolgot művelt: a megszületőben lévő népi Magyarország stílusformáját próbálgatta. Az ő verseik egyszerűsége a kornak hívón és teljes személyi odaadással vállalt politikai valóságát fejezte ki, azok számára, akik csak az ilyen egyszerű szóra tudtak — és akartak is csak — hallgatni. Forradalmi erejű egyszerűség volt: a forradalmi mondanivalónak leghatásosabb formai közvetítése. A késői idillizmusnak az egyszerűsége azonban nagyon gyanús értékű tartalomközvetítést jelent. Az efféle idillek írói valami készen kapott harmóniát akarnak kibeszélni és szívesen elhiszik, hogy a szocialista életforma objektív harmóniája és a táj szintén objektív kialakultsága az ő költői ábrázolásukban szépen, békítően egybeesik. Olyan emberek harmónia kergetése ez, akik mindenben »harmóniát« látnak, ami rajtuk kívül van, ami már kész, adott valami, amit mások már megcsináltak. Nincs igazi erkölcsi és művészi énjük, nem tudnak mást csinálni, mint azt, hogy készségesen hozzáigazodjanak a külső dolgokhoz.

De nemcsak ilyen tájverseink voltak! Az idillikus pepecseléssel az arányokat nem rejtő, rövidlátó valóság-elfogadással szemben az objektív világgal való

önnemésztő viaskodás lángjai is, felcsaptak nem egy költőnkben és nem is tehetségtelenekben, de éppen ezekből a tájversekből bújt elő a polgári színezetű impresszionizmus kísérlete. Míg ugyanis az előbb említett impresszionizmus hívő és boldog valóság-elfogadásnak tűnik fel, amely egyben ön-feladásnak is látszik, addig az ön-igenlő impresszionizmus a legboldogítóbb (»legszebb«) tájba is boldogtalan önmagát cipeli bele, az objektív ábrázolás álarca alatt. Elvileg a polgári impresszionista sem akar az életből többet megragadni, mint amennyit az érzékével fel tud belőle fogni. Nem nőteti meg magában a külső dolgokat, nem törekszik tudatosan belső látásra. Szemléletmódjának tartalmassága a felület (a látnivaló) gazdagságának érzékletes visszaadásában merül ki. A művészi elv az, hogy a bemutatás (tükrözés) semmiben se zavarja az elsődleges hatás frissességét, érzékletességét.

Eddig tehát a kétféle impresszionizmus teljesen azonos szándékú művészi elv, mégis egészen más világ (valóság)-értelmezés rejlik mögöttük és ez különleg a polgári impresszionizmus formai többletében, a valóság jelképesse tételében, a szimbolista képalkotásra való törekvésben mutatkozik meg. A polgári életértelmezés szerint a polgári élet anarchiájának és széthullásának fokozódásával a világ értelmetlen és érthetetlen zürzavar, minek tehát mélyebb lényegről beszélni. Ismereteink, impresszióink — ha akarjuk, ha nem — »felületesek«, maradjunk tehát tudatosan is a felületnél.

Nem nehéz belátni, hogy ez az impresszionizmus mégsem tudott a felületnél maradni, mert nem volt hívő és boldog elfogadója ennek a felületnek. Noha stílus-elve a kristálytisztá, érzékletes láttatás volt, és így látszólag nem tűrt meg semmiféle költői »szellemidézést«, mégis hamar eljutott odáig, hogy a dolgok elkerülhetetlen magára vonatkoztatásával a maga szubjektív látásmódját a maga egyéniségének a »szellemét« lopja bele a tájba, az életbe, a valóságba. A polgári művészetnek a naturalista tényítisztelet útján szükségyszerűen el kellett jutnia a felületi valóságnak szuverénül tágítható, jelképes értelmében szinte a végtelenségig finomítható képéig. A dolog tragikumja nyilvánvaló: mivel a világot a maguk jelképezőjének gondolják, éppúgy nem tudnak vele mit csinálni, mint önmagukkal. Azzal, hogy önmagukhoz mérik a valóságot, ezt is értelmetlenné teszik. Absztrakt módon felfogott belső világuk »objektívizálásával« bajlódnak, sok finom lélektani megnyilvánítással; formai cizellalással, mégis monománias korlátoltsággal.

A szerkesztőségbe beküldött ilyenfajta versek élményanyaga is, kifejezőmódja is az elmúlt világot idézi, csak persze sokkal kevesebb dokumentációs erővel, mint a »nagy« impresszionistáké és szimbolistáké. Ezek a költők nem dicsőítik ezt a régibb világot, de áldozatai maradtak, sőt tovább is mehetünk: ragaszkodnak is ehhez az áldozat-voltukhoz, mint az emberi magasabbrendűség, az abszolút művészi érzékenység megnyilvánulásához. Az önmagával már rég meghasonlott polgári individualizmus kísértetjárásáról van itt szó. A legtöbb ilyen vers mögött keserű csalódottság rejlik, melyet költőink mégis göggel vállalnak, mert még megtépetten, reménytelen elvásottságukban is egyedül való csodaként tisztelik magukat. Ezek jórészt azok a költők, akiket »nem értenek meg«, holott semmitől sem undorodnak jobban, mint a »filiszteri« megértéstől. Még önvádjaikban is önmagukat igenlő emberek: olyan lázadók, akik egy még lázadásában is értelmetlen világ áldozatai. Háborgásuknak és boldogtalanságuknak éppúgy nincs valóságértéke és igazi perspektívája, mint az

előbb említett egyszerűek idillikus boldogságának. A valamikori nagy lázadók önigenlése társadalmilag megalapozott lázadás volt: a jobbat, igazabbat, tisztábbat »igenelték« magukban, de ezek mögött a késői lázadók mögött már rég elfogyott a »nagyok« gyötrődéseinek maguk-hánytorgatásának reális alapja.

A másik »magánügyes« menekülési terület — talán mondanunk sem kellene — a »legjogosultabb« egyéni érzés, a szerelem. Nem sok szót kell itt azokra a költőkre vesztegetnünk, akik boldog felületen-maradásukban még csak nem is sejtik, hogy a szerelmi költészet évezredek sablonjai a szubjektíve legőszintébb érzés melegétől sem kapnak új fényt. Ezek is »egyszerű« költészetet művelnek, de a szerelmi lázadásukat olyan szavakkal tudják csak kibeszélni, melyek az olvasónak már többé semmit sem mondanak. Ők persze akkor is »lázasnak« érzik magukat, ha a nyelv »hőmérője« egészen alacsony hőfokot mutat és nyilván nem értik, miért kéri tőlük számon szubjektíve soha-nem-voltnak, egyedülvalónak tudott érzésük nyelvi dokumentációját. Vannak azonban itt szenvedélyesebb félresiklások is! Elég sok az olyan szerelmes vers, melynek szerzője az élet jogán követeli a természetesen mindig új szerelmet. Jellegzetesen polgári jogkövetelésről van itt szó! Az ilyen szerelmes csak kapni akar, azért sorolja fel újra és újra, hogy mit akar kapni. A felsorolás nem változatos, az imádott, illetve áldozatnak kiszemelt lény testiségének jólismert rekvizitumai ezek. Mondanunk sem kell, hogy ebben az állhatatos és csillapíthatatlan étvágyú követelkezésben semmi nyoma a szociális megrendülésnek: a másik csak arra való, hogy adjon, »tálaljon«. Ide tartoznak azok a költők is, akik azért ruházzák fel az imádott lényt a fetiszizált testiség vonásaival, hogy annál szebben kapják vissza, önmaguk örömére. Ezek a költők társra nem néző szerelmi lírát művelnek, a polgári egocentrizmusnak hol csendesebb, hol szenvedélyesebb megnyilvánításával. A szenvedélyesebbek persze sokkal tudatosabban ütik meg a szerelmi követelés hangját, úgy hogy itt már »világnézeti« méreteket ölt a dolog. Tudjuk, hogy elmúlt korok nagy szerelmi lírájában a testiség abszolút jogainak meghirdetése mindig lázadás volt az uralkodó korizálás álszentelkedő, vizet prédikáló és bort nyakaló morálja ellen, de ma már ennek a testiséggel való házalásnak semmi lázadás-íze nincs. A szocialista szerelmi líra — alapérzésében — a társá emelkedett ember szerelmének őszinte kibeszélése. Nem arról van szó, hogy ebben a szerelemben nincs testiség, hanem arról, hogy a testiség megnyilvánítása más. Az előbb említett nagy lázadók felfogásában a szerelem démoni erővé fokozódott: a pusztulást is vállalta, hogy pusztíthasson. Ez az ő r j ö n g ő szerelem — a művészi kifejezés formájában is — a legvéresebb megcsúfolása akart lenni a polgári takargatásnak, mely a testiség kendőzését csak azért művelte, hogy annál nagyobb kéjjel ránthassa le a leplet a démoni dolgok megtevésére tartogatott nőről. A szocialista életérzés a szerelemben sem rendezkedhet be a »fosztogatásra«: a maga boldogságát a másik boldogságának a mértékével kell néznie.

A fentiek elolvasása után sokan talán elhibázott dolognak tartják, hogy fejtegetéseimben el nem fogadott, meg nem jelent és így ellenőrizhetetlen tartalmú versekre hivatkoztam. Ez azonban csak annyit jelent, hogy alulról, lentől indultam egy nehéz probléma felé, onnan szóval, ahol az új szocialista

líráért folyó harc nehézségei szinte nyersen szembeszökők. Itt az új világképnek még csak a durva, de éppen durvaságukban nagyon jellemző kontúrjai tűnnek elő. Az objektív (tükrözendő) valóság elsősége már nem vitás, de a személytelen odaadás, szenvedélynélküliségében a tükröző én szinte még utolsó dologgá szürkül. Akik a valósághoz hozzáigazodnak, még nem teszik ezt szenvedéllyel, akik viszont »szenvedélyesek«, azoknak a hozzáigazodása még polgári. A tömgjelenségnek számító versáradat intó módon jelzi, hogy a kérdés megoldása hatalmas erőfeszítésekbe fog kerülni. A sematikus én-feladás nem valóságtisztelet, a polgári szenvedélyesség és én-igenlés viszont valóság-szétdobálás.

Hol a kivezető út? Könnyű azt mondani, hogy a szocialista líra lényegileg a valósághoz való szenvedélyes hozzáigazodást jelent. Ezt a dekoratív tételt halatlan méretű erkölcsi és művészi erőfeszítésekkel kell még valósággá váltani. Ez nem esztétikai, hanem életalakítási probléma, melynek nehézségei alól a szocialista társadalom nem tud eleve felmenteni bennünket. Ha semmi mást, annyit megtanulhatunk a polgári ön-igenlésből, hogy a polgárságnak nagy árat kellett fizetnie, míg az én-élet börtönében tönkrement. Hiába akarta a szabadulni-nem-tudás gyötrelmeit a megismerés (önelemzés) bátorságával enyhíteni: nem találhatott gyógyírt a rothadásig mélyülő sebeire.

A szocialista rend emberének is meg kell fizetnie a maga másfajta útjáért: eszméinek igazságát személyes élete igazságával kell hitelesítenie. A szocialista felemelkedésnek éppenszóval szenvedélyesnek kell lennie, mint amilyen szenvedélyes a polgárság pusztulása volt. Ezt a szenvedélyességet nem érezni még ki a fent emlegetett versekből, vagy csak elhasznált, elkoptatott, már hitelét és gyűjtőhatását veszített formájában. De a probléma ilyen arányú megléte megoldást sürget! A nagyok vezeklő és számonkérő tenniakarása jelzi is a legigazibb szocialista »izgalomnak«, az igazság-megvalósítás szenvedélyének lobogását. Ennek demonstrálása azonban már egy következő tanulmány feladata lesz.

LADÁNYI MIHÁLY

Szelíd haragvást

*Szelíd haragvást küldtem ellened,
ne bántson meg, csak éreztesse bűnöd,
ha mást ölelsz, sírjon fel még szíved,
hisz egyszer úgymint éjszakába tűnök.*

*Most fekszem hanyatt s nézem az eget.
Sötét az éj, s nehéz, akár a bánat.
Melled félholdja száll a táj felett.
Még minden este meghalok utánad.*